

A közművelődési könyvtárak helyzete és fejlődése

A tanulmány anyagának összeállításában egyes résztanulmányok megírásával az alábbiak vettek részt: Bencze Károlyné, Bereczky Lászlóné, Futala Tibor, Gerő Gyula, Gerő Zsoltné, Győri Erzsébet, Iszlai Zoltán, Juhász Margit, Kellner Béla, Kovács Máté, Markovszky Pál, Marót Miklós, N.Rác Aranka, Páldy Róbert, Sallai István, Sente Ferenc, Szilágyi Tibor, Takács Miklós, Urbán László, Vadász Ferencné, Vargha Balázs, Verseghi György, Zirc Péter. A nyersanyagot ezek alapján megszerkesztette, kiegészítette, megszövegezte N.Rác Aranka. Az OKDT elé kerülő referátum végleges szövegét kialakította Futala Tibor, Kovács Máté, Sallai István.

I. ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK ÉS JAVASLATOK

Szocialista társadalmunk sokat tett a közművelődési könyvtárakért, husz év alatt kiépítette a hálózatokat, tömegessé tette az olvasást és a vezető intézményekben megvetette a korszerű könyvtári szolgálat alapjait. Társadalmunk mai fejlettségi színvonalától a közművelődési könyvtárügy mégis elmaradt, sőt az utóbbi néhány évben több lényeges ponton hanyatlásnak indult. Ennek kétségtelen jelei a következők:

1. Annak ellenére, hogy könyvkiadásunk egyre változatosabb, a könyvtárak jó-része nem tudja megfelelően kielégíteni a már meglévő igényeket sem. Az állománygyarapításra szolgáló összegek 1963-64 óta rohamosan csökkennek:

A tanácsi hálózatok összességében az alábbiak szerint:

	1964	1967	1968
Teljes keret	44,1	37,1	34,8 mFt
Költségvetési keret	29,0	24,1	18,1 mFt

A falu 1963-ban 24, 1967-ben 18, 1968-ban pedig már csak 16 millió forintot kapott könyvtári könyvvásárlásra.

A fővárosban az 1963-as állapothoz képest a gyarapítás összege egynegyeddel csökkent, holott Budapest városi könyvtári ellátottsága Magyarország leggyengébben ellátott megyéje alatt van.

A szakszervezetekben a csökkenés az utóbbi néhány év során évi 5-600 ezer Ft volt.

2. Megtorpant a könyvtárak megfelelő épületekbe helyezésének folyamata, felszereléssel való ellátása, személyzeti fejlesztése, a könyvtárosok fizetésének emelkedése.

Ebben az ötéves tervidőszakban még a központilag tervezett megyei könyvtárak felépítése is problematikusá válhatott. Nincsenek megfelelő városi kerületi /e tekintetben Budapest helyzete a legrosszabb/ és falusi körzeti könyvtárépületeink. 1600 községi könyvtárunk elhelyezése megoldatlan.

3. Amíg az ellátás fokozása és színvonalasabbá tétele érdekében az egész világon - beleértve természetesen a szocialista országokat is - a könyvtári integrációra való törekvés /vagyis a könyvtári szolgáltatások tervszerű egybefogása és a fő feladatokra való összpontosítása/ a jellemző, addig nálunk az ország integrált nyilvános könyvtári ellátásának kifejlesztését mindinkább gátolja a "saját" intézménykénti felfogás, a könyvtárnak csupán a "saját" közösségbe való kivetítése, az érdemi kooperáció különböző ürügyekkel történő elutasítása. Itt egyaránt gondolkunk kell a tudományos és szakkönyvtárak, illetve közművelődési könyvtárak, az iskolai, illetve közművelődési könyvtárak, a tanácsi, illetve szakszervezeti könyvtárak, valamint a különböző tanácsokhoz tartozó könyvtárak között fellelhető kooperációs nehézségekre.

A tanácsi könyvtárhálózatokban ez az ellátási rendszerek kialakításának fékezésében /pl. legutóbb a klubkönyvtárosítás alkalmával/, illetve azokban a minduntalan meg-megújuló kísérletekben nyilvánul meg, hogy a könyvtárak váljanak a művelődési otthonok szervezeti összetevőivé.

4. I s k o l a i könyvtári rendszerünk nem felel meg a korszerű pedagógiai követelményeknek. A nagyon időszerű fejlesztést a hagyományos pedagógiai szemlélet továbbélése /az 1965. évi iskolai tippstervekben nincs tanulói könyvtár!/ és az elégtelen dotálás /1968-ban 1 általános iskolai tanulóra 1,4 Ft könyvbeszerzési keret áll rendelkezésre!/ akadályozza.

5. A meghaladott funkcionális nézetek fokozódó érvényesülését és az ellátás visszaesését törvényszerűen követte az olvasólétszám fejlődési ütemének meglassulása, 1968-ban pedig már az olvasólétszám kezdődő csökkenése /a tanácsi könyvtárakban 7-8 ezer olvasóval van kevesebb/.

E jelenség okát semmiképpen nem szabad leegyszerűsítve a tömegkommunikációs eszközök terjedésére fogni. A világtendencia ui. az, hogy a könyvtári igénybevétel mindenütt állandóan növekszik, ha a feltételek megvannak.

Országunk közművelődési könyvtári ellátottsága messze elmarad a Szovjetunió és a többi szocialista ország könyvtári ellátottságától. Az utóbbi évek fejleményei miatt még elmaradottságunk mértéke is fokozódik. Kelet-Európa "kulturális ollójának" alsó szára vagyunk.

A negatív tendenciák fő okát abban látjuk, hogy a művelődéspolitikai gyakorlatban nem sikerült levonnunk a megfelelő következtetéseket a "gyorsuló idő" ténylegéből, illetve a könyvtáraknak a "gyorsuló idő" jégében módosuló feladataiból.

1. A KÖNYVTÁRAK HELYE ÉS SZEREPE A MŰVELŐDÉSBN

A könyvtárak helyének, szerepének módosulását véleményünk szerint a következő körülmények és követelmények határozzák meg:

a/ A társadalmilag szükséges ismeretek növekedése pedagógiai robbanáshoz vezet. Ennek küszöbén vagyunk. Az iskola feladata a legszükségesebb ismeretek szilárd megalapozása mellett azoknak a készségeknek a megteremtése, beidegzése, amelyek az egyént képessé teszik az információk közötti szelekcióra, az információk önálló kikeresésére, az önképzésre és önálló tájékozódásra. A tanulóifjúságnak nálunk is hamarosan ki kell szabadulnia a "tanár-tankönyv-tanuló" kényszerű pedagógiai "szentháromságából", és az életre való készülésnek a kutatóforma lesz a leglényegesebb eleme.

b/ A kulturális és tudományos-műszaki forradalom körülményei között a tanulás az egész életet betöltő folyamattá válik: minden nemzedék a maga élete folyamán többször kényszerül arra, hogy műveltsége tartalmát felujítsa, terjedelmét bővítse, színvonalát emelje.

c/ A hírközlő eszközök - különösen a TV - forradalmi fejlődése megbontotta a művelődésügy korábban kialakult arányait. Megbomlott az egyensúly az időkoordinátához kötött információk tömege /rádió, TV, napilapok stb. információi/ és a feltárt, a könnyen visszakereshető információk tömege között. A világra zuduló információ-tömeg ellenére, vagy inkább annak következtében, a tömegek egyre nehezebben jutnak hozzá a szakmájuk viteléhez, a politikai-társadalmi kérdések helyes, önálló megítéléséhez szükséges információkhoz. A jelentkező és az időtényezőitől több-kevesebb függetlenséget kívánó információigény ki nem elégítése akadályozza a fejlődést. Hazánkban az új mechanizmus körülményei tovább hangsúlyozzák e gondolat fontosságát.

d/ A hírközlő eszközök fejlődésének másik vetülete az, hogy a szellemi időtöltés, szórakozás hagyományos formáinak /olvasás, amatőr művészeti tevékenység stb./ a legkisebb közösségekben is osztozniuk kell a hírközlő eszközök által teremtett alkalmakkal. A hagyományos formák továbbélése ennek ellenére lélektani szükségszerűség, a passzív fogyasztás ellensúlyozója, s mint ilyen - a támogatás fokozását és az irányítást illetően - elsőrendű művelődéspolitikai feladat.

A fentiekből következik, hogy az időkoordinátához kevésbé kötődő művelődési rendszereknek és intézményeknek - köztük minden szempontból a könyvtáraknak - az időkoordinátához kötődő rendszerekkel /TV, rádió, sajtó, könyvkiadás/ lépést tartó, velük arányos fejlesztését a művelődésügy központi tennivalói közé kell sorolni.

E követelmény megvalósítása azt jelenti, hogy a könyvtárat az iskolával azonos súlyú társadalmi szükségletet kielégítő, azzal egyenrangú intézménnyé kell tenni. De hogy a könyvtár a szocialista ember kiteljesedésének, a tájékozódásnak és önnevelésnek igazi műhelyévé, központjává válhassék, biztosítani kell, hogy a hatókörében társadalmilag szükséges irodalom tulnyomó részét magába foglalja, azt szakszerűen feltárja és a helyi társadalom egészének rendelkezésére bocsássa.

Mivel azonban még a legnagyobb könyvtár sem tud önmagában ennek az igénynek maradéktalanul megfelelni, szükség van a könyvtárak összefüggő, a teljesítőképesség alapján szintekre tagolt, nemcsak a közművelődési, hanem a tudományos és szakkönyvtárakat, az iskolai könyvtárakat is magába foglaló országos rendszerére. Ez nem valamiféle igazgatási, módszertani irányító struktúra /az észszerűség határai között természetesen ez is beleértődik működésébe/, hanem az irodalommal való ellátás, a

közönségszolgálat hatékony szervezete. Éppen Lenin volt az, aki az ily módon működtetett könyvtári ellátás hatékonyságát felismerte, és szervezésének szószólója volt.

A korszerű követelmény ma már nem lehet az, amit még 10 évvel ezelőtt is mint elérendő követelményt tűztünk magunk elé, azaz, hogy minden ember könyvtárak útján is jusson könyvhöz, hanem hogy minden ember elérhető távolságon belül olyan könyvtárhoz jusson, amely - vagy saját bázisából, vagy más könyvtárak állományának és szolgáltatásainak közvetítésével - az általános tudományos szintű tájékozódás és a gyakorlati ismeretek magas szintjéig elégíti ki az igényeket. Az önmagában álló, csak saját lehetőségeire támaszkodó kis könyvtárak ideje lejárt, akárcsak a kézműiparé. A kis könyvtár csupán mint az általános tudományos szintet elérő könyvtár-típus fiókja lehetséges és életképes.

2. A FEJLESZTÉS IRÁNYA

Az eddig mondottakból következően a közművelődési könyvtárügy feladata a hiánytalan területi ellátás /az irodalom eljuttatása a legkisebb lakott helyig, illetve a dolgozók munkahelyéig/, valamint minden korosztály és réteg számára az általános tudományos és szakmai tájékozódás és kulturális szórakozás biztosítása /meghatározott mértékben az országos tudományos és szakkönyvtárak szolgáltatásainak közvetítése által/.

E feladatoknak a közművelődési könyvtári rendszer a következő tagolódásban tehet maradéktalanul eleget:

A hálózati rendszer eddigi formái megmaradnak. Erre a módszertani irányítás és szervezeti összefogás szempontjából feltétlenül szükség van.

A hálózatok központjának magasabb fokú ellátóközpontnak kell lennie, fejlett prézens állománnyal, gazdag folyóiratgyűjteménnyel, külföldi dokumentumokkal, és differenciált tájékoztató apparátussal, valamint olvasói terekkel kell rendelkeznie. Minthogy szolgáltatásait nem korlátozza székhelyére, hanem - a regionális ellátás elvének megfelelően - azok határát a székhely vonzáskörzete szabja meg, szét-sugárzó apparátusát ki kell fejleszteni.

Ezek az ellátási szempontból központi funkciót betöltő könyvtárak tartozhatnak a megyei, a járási, a városi tanácsokhoz, illetve közös fenntartásuk is lehetnek. Arra kell törekedni, hogy a városi központi könyvtár és a megyei vagy járási könyvtár egy - közös fenntartású - intézmény legyen. A megyei székhelyek könyvtárainak esetében inkább a megyei, a városi rangú járási székhelyek könyvtárainak esetében inkább a városi tanács legyen a működtető.

A városok külső kerületeit /a központtól távoli lakótelepeket/ - apró fiókok halmaza helyett - kerületi jelentőségű, nagy prézens anyaggal és helyi olvasási lehetőségekkel ellátott könyvtárak lássák el. Ezek fiókrendszerben működjenek, racionális központi ellátással, úgy hogy a főgondjuk az olvasószolgálat legyen. A kerületi ellátásba a szakszervezeti könyvtárak is kapcsolódjanak be.

A nagyobb városokban működő járási könyvtárak - pl. Baja, Pápa, Sopron - felfejleszthetők a hasonló nagyságú megyeszékhely-városok központi könyvtárainak szintjéig.

A községekben lévő járási könyvtárakat kb. a városi kerületi könyvtárak szintjére kell emelni. A járási székhely a közlekedés, a kereskedelem stb. fejlődésével egyre inkább a járás fiaiainak "belvárosa" lesz.

Ónálló községi könyvtár az lehet, ahol legalább egy főfoglalkozású könyvtáros van /függetlenítésre távlatilag kb. a 2000-3000 lakosu községekig bezárólag van lehetőség/. Ezen túl körzeti rendszerbe kell tömöríteni a községi könyvtárakat. A körzeti könyvtár főfoglalkozású könyvtárossal rendelkezik, és a hozzá tartozó falusi könyvtárakat letéti rendszer formájában látja el. Természetesen a klubkönyvtár könyvtárának is a körzeti könyvtár letéthelyeként, fiókjaként kell működnie. /Az 1500-3000 lakos közötti községek könyvtárát egyelőre négy-hat órás mellékfoglalkozású könyvtárossal kell működtetni. A távlati tervekben ezeket részben főfoglalkozású könyvtárossal kell ellátni, részben valamely körzeti könyvtár fiókjává szervezni./

A tagkönyvtárakon kívül fenntartandók az u.n. ellátópontok /a művelődési autók és bibliobuszok állomásai, a tanyai, a külterületi, a szociális otthoni stb. kölcsönzőhelyek/. Ezek mint a hajszálerek behálózják az ország egész területét, és minden társadalmi réteghez eljuttatják a könyvet, az irodalmat mint a tudás, a személyiségfejlesztés és a kulturált szórakozás eszközét, mindezt azonban életképes könyvtárak részeként.

Mint ahogy Budapestnek tudományos és szakkönyvtári koncentrálttsága igen nagy foku, ennek vidéki ellensúlyozására az ország öt /a legujabb regionális fejlesztési tervekből következően hét/ fejlesztési régiójában u.n. regionális könyvtárakat kívánatos fejleszteni a három vidéki tudományegyetemi, valamint a győri és a miskolci /illetve még további két/ megyei könyvtárból. A regionális könyvtár nem hálózati központ, mint a megyei könyvtár /ill. csak saját megyéje vonatkozásában az/, hanem a régió területén levő szak- és közművelődési könyvtárak szakirodalmi kiegészítője, azaz könyvtárközi kölcsönzési és tájékoztatási bázis.

A főváros könyvtári rendszerének fejlesztésére a következő elgondolások látszanak kívánatosnak:

- a/ Gondoskodni kell arról, hogy kerületenként rendelkezésre álljon a lakosságnak egy-egy olvasótermekkel felszerelt, korszerű információs értékű városi kerületi könyvtár. Ezek nagyságrendje megegyeznék a kaposvári vagy a veszprémi megyei könyvtárával.
- b/ A kerületi könyvtári program megvalósítása után meg kell építeni a fővároshoz méltó központi könyvtárat, mivel a mai már tarthatatlan körülmények között működik. Mégis, tekintve, hogy a főváros belső kerületeiben működnek az ország legnagyobb nyilvános tudományos és szakkönyvtárai, a központ felépítésével szemben a kerületi könyvtáraknak kell előnyt adnunk.
- c/ Mivel az ország legrosszabbul ellátott területei a Budapest környéki települések, ezek részbeni ellátását a közlekedési áramlás szerint telepített kerületi könyvtáraknak kell vállalniok, részben e községek könyvtárait kell kiemelten fejleszteni. Az agglomerátum távlati tervét közösen kell a fővárosnak és Pest megyének kialakítania.

A szakszervezeti könyvtárakat a városi intézményrendszer részeként kell fel-fogni, hiszen állományuk és olvasóik mindössze 10 százaléka van falun. Hangsúlyozza fontosságukat, hogy a közművelődési olvasók mintegy 40 százaléka szakszervezeti könyvtári tag, s ezek többsége üzemi munkás. Célul kell kitűzni, hogy a szakszervezeti könyvtárak fokozottabb mértékben vegyenek részt a magasabb foku könyvtári ellátásban, szerepüket megosztva a tanácsi könyvtárakkal.

Javasolni kell, hogy a SZOT dolgozza ki a szakszervezeti könyvtárügy új koncepcióját. A nagyüzemi könyvtárak további fenntartása mellett nem könyvtári elosztókat, hanem könyvtári funkciót is ellátó intézményeket kellene létrehozni.

A közművelődési könyvtári ellátó szervezet nézagmentes kialakításánál külön figyelemmel kell lenni a gyermekkönyvtárak telepítésére, minthogy a gyermekek életkori sajátosságaiból következően az őket ellátó intézmények telepítésénél speciális szempontok érvényesülnek, s követelmény az iskolai könyvtárüggyel való koordináltság is.

3. KÖNYVTÁRPOLITIKÁNK KÖZPONTI FELADATAI

A Művelődésügyi Minisztérium Könyvtárosztályának látható törekvései egybeesnek a kívánt fejlődéssel, és korszerűen kifejeződnek a közművelődési könyvtárügy harmadik ötéves tervében is. /Információs szerep erősítése, prezens állomány fejlesztése, regionális, valamint közös fenntartású könyvtárak létrehozása, járási könyvtárak erősítése./ A valóságos fejlődés azonban nem követte az irányelveket, mindenekelőtt azért nem, mivel a fenntartás és az intézmények decentralizálása - akarva-nem akarva - maga után vonta az irányítás decentralizálódását is. Ezáltal a kulturális fejlődés mechanizmusa a rosszul felfogott helyi érdekeket követte és elaprózódáshoz vezetett. A teljes helyi fenntartás ellene mond a magasabb fokú ellátás megvalósításának. Azokban a városokban pl., ahol a különböző szintű és rangú tanácsok nem áldoznak szívesen olyan intézményekre, amely tulmegy hatáskörükön, a könyvtárak nem tudják megfelelően egyeztetni a helyi és regionális feladataikat.

A modern regionális könyvtári politika kialakításának utja kormányzati szinten: nemcsak központi rendelkezésekkel, hanem a központi támogatás rendszerével, azaz állami alapok létrehozásával lehet a kérdést megoldani. A központi támogatás rendszere hozhatja csak szintézisbe az intézményi decentralizálást és az egyes irányelvek érvényesülését. A legszükségesebb beruházási és költségvetés-fejlesztési kereteket tehát országos szinten kell biztosítani, illetve a későbbiekben elosztani. Az elosztásnál ugy kívánatos eljárni, hogy a központi alapok helyi keretek megnyitását ösztönözzék. A központi alapok tagolódása a következő lehetne: 1. beruházási hitelek regionális könyvtárak létrehozására, 2. felszerelési, felújítási hitelek a gazdaságilag elmaradt vidékek fenntartóinak, 3. állami gyarapítási alapok.

A közművelődési könyvtári hálózat fejlődésére vonatkozóan ki kell alakítani a telepítési és ellátási normarendszert, amely lehetővé teszi, hogy a legfelső szervezeti szintű intézményektől a települések legvégső pontjáiig megfelelő szolgáltatások legyenek biztosíthatók. A már elkészült, de még csak ajánlásként elfogadott építési normarendszert kötelező erőre kell emelni.

Az elmondottakból egyértelműen következik az is, hogy hatékonyabb integrációra van szükség a tudományos és szakkönyvtári, illetve közművelődési könyvtári szolgálat között. Ehhez a jelenleginél jobb előfeltételeket biztosítani, ha az országos könyvtári szakfelügyelet a Művelődésügyi Minisztériumon belül főosztályi rangra jutna.

Rendezésre szorul a könyvtárosok képzése, mégpedig a világszerte érvényesülő gyakorlat alapján.

A könyvtárosok fizetését, bérezési színvonalát a könyvtári célkitűzések minél optimálisabb elérését szolgálóan kell javítani. A mai fizetési rendszer mellett nem várható a munka minőségi fejlődése.

Végül erősíteni kell a könyvtárosok testületi szellemét. Megfontolásra érdemes, hogy az OKDT és a Könyvtáros Egyesület összevonásával nem lehetne-e célszerűbb egységes tanácsadó és szakmai szervezetet létrehozni. A központi szakmai lapoknak ugyancsak szorosabban kellene kapcsolódnok ehhez a szervezethez.

A fejlődés a fent megjelölt irányokban csupán meghatározott mértékű fejlesztés eredményeként képzelhető el. A negyedik öt éves terv előkészületei jó alkalmat kínálnak a fejlesztési terv kialakítására.

II. A KÖZMŰVELŐDÉSI KÖNYVTÁRAK HELYZETE

1. AZ ÖRÖKSÉG

A közművelődési könyvtári ellátást hazánkban - először történelmünk folyamán - általánossá és egységes művelődéspolitikai célkitűzéseket szolgáló rendszerré az 1949 után kibontakozott kulturális forradalom tette.

Korábban - a dualizmus időszakától kezdve - az egyes közművelődési könyvtárak feltételei és feladatai aszerint változtak, hogy polgárosultabb város, hivatalos művelődéspolitikai, haladó vagy reakciós szervezet állt-e mögöttük.

A városi könyvtárak az akkor leghaladóbb angol-amerikai nyilvános könyvtárak mintájára, Szabó Ervin alapvetése nyomán helyesen szerveződtek meg és több helyen /pl. Budapesten, Szegeden, Debrecenben, Győrött, Szombathelyen, Veszprémben, Kecskeméten stb./ még a két világháború közötti időben is viszonylag jó színvonalon működtek.

A teljesen német mintára visszamenő /falusi/ népkönyvtárak azonban már létrehozásuk pillanatában sem feleltek meg a korszerű könyvtári követelményeknek. Nem az egész lakosság, csupán az alacsonyabb néposztályok művelését szolgálták. Állományuk "népnek való", vagyis nagyrészt alacsony színvonalú, az akkori uralkodó osztályok érdekeinek védelmét szolgáló művekből állott.

A népkönyvtárak egy-egy művelődéspolitikai akciónak köszönhetően létrejötteket. Az elsőre a dualizmus idején, a másodikra pedig a két világháború között került sor. Alapításkor kész "könyvtárakat" adományoztak és ezeket a továbbiakban nem fejlesztették. A nagyobbak 360, a közepesek 250, a kisebbek 200 kötetből állottak. A közműveltség alakulására alig volt hatásuk.

A kommunális ellátást egészítették ki az üzleti jellegű kölcsönkönyvtárak, valamint az egyes rétegek és osztályok könyvtárai. A fennálló társadalmi rend konzerválását elősegítő /kaszinói, polgári körök, gazdakörök, ipartestületi, kereskedő egyesületi, egyházi jellegű legény- és leányegyleti stb./ könyvtárakkal szemben a munkásság és a szegényparasztság is létrehozta a maga intézményeit és ellátási formáit, a szakszervezeti könyvtárakat és az olvasóköröket. E két forma olyan örökségként kínálkozott, amelyre - a Tanácsköztársaság idején a hivatalos könyvtárpolitika rangjára emelt Szabó Ervin-i koncepció mellett - bátrabban lehetett volna alapozni az új szocialista könyvtári kultúrát. Ez - az ötvenes évek elejének viszonyai között - nem következett be teljes mértékben.

A kapitalista Magyarország sokféle és különböző célkitűzéseket követő közművelődési könyvtára elszigetelten működött. Hatókörük töredéke volt a mainak.

2. HELYZETKÉP A MÁRÓL

Az elmúlt nem egészen két évtized folyamán kialakultak a területi és üzemi könyvtári ellátás hálózatai, a tanácsi rendszer szintjeinek megfelelő területi, illetve a szakmák és a megyei szakmaközi szervek könyvtárai által irányított önálló és letéti üzemi könyvtárak.

A társadalom szükségleteit tükrözve a könyvtárak teljesítőképességénél gyorsabban növekedett az olvasók száma, amely 1967 végén - a tanácsi és szakszervezeti könyvtárakban együttesen - 2 218 156 volt, az egész lakosság 21,1 százaléka /ebből a tanácsi közművelődési könyvtárak olvasója 1 605 331/.

A fejlődés nem volt egyenletes. Az ötvenes évek elejét a könyvtárak számának gyors felfutása jellemezte, de ezt nem tudta követni a megfelelő állományi és feltételi fejlesztés. Szolgáltatásaik lényegében a kölcsönzésnél rekedtek meg. A közművelődési könyvtári rendszer csupán a második 5 éves tervben indult színvonalasabb fejlődésnek. Ekkor több mint félmillióval növelte olvasói számát, s vezető intézményeiben a fejlettebb szolgáltatások /helybenolvasás, tájékoztatás, könyvtárközi kölcsönzés stb./ is kialakultak. A jelenlegi terv első két évében - a lényegesen csökkent támogatás miatt - ismét lassubbá vált a haladás, sőt több lényeges ponton már hanyatlás következett be.

Feladat pedig lenne bőven. A felnöött lakosságnak csaknem 40 százaléka se könyvtárból, se könyvtáron kívüli forrásokból - ma sem olvas könyvet, 36,3 százaléka pedig csak rendszertelenül, ezzel szemben a már olvasók igényeit a könyvtári rendszer nem képes differenciáltan kielégíteni.

Pontosabb lehet a kép, ha az olvasótábor főbb rétegeit külön is szemügyre vesszük.

3. A FŐ TÁRSADALMI RÉTEGEK ÉS KOROSZTÁLYOK OLVASÁSA ÉS KÖNYVTÁRI ELLÁTÁSA

A m u n k á s s á g kulturális tekintetben kettős arculatu: egy részük a szellemi dolgozók többségéhez hasonló magatartást tanusít, egy másik részük viszont, a parasztság többségéhez hasonlóan, nem olvas könyvet /22 százalék rendszeresen, 43,9 százalék időnként olvas, 34,1 százalék pedig nem olvas könyvet/.

1967-ben a közművelődési könyvtárak 524 000 ipari és nem mezőgazdasági fizikai dolgozót, ebből a tanácsi könyvtárak 228 000-et mondhattak olvasójuknak. Azok a tervek, hogy 1970-re kb. 700 ezer munkásolvasónk legyen /a munkásság 25 %-a/ - a tervezett fejlesztés elmaradása miatt - nem teljesülnek.

A munkások korszerű könyvtári ellátásának legnagyobb ellentmondása, hogy nagyobb részben kicsiny, alacsony hatásfoku kölcsönző könyvtárak /üzemi szakszervezeti könyvtárak/ állnak rendelkezésükre. Ezek a főként tiszteletdíjas, illetve társadalmi munkás könyvtárosokkal működő letéti könyvtárak már elérték teljesítőképességük felső határát, s nem várható, hogy a jelenleginél lényegesen több olvasót vonzzanak magukhoz.

A munkásság lakóhelyének /városok külső kerületei, új lakótelepek, a bejárók lakóhelyéül szolgáló községek/ tanácsi könyvtárai ugyancsak gyengék.

A harmadik 5 éves tervben javasolt fejlesztésből eddig alig valósulhatott meg valami. Továbbra sem eléggé koordinált a munkásság ellátásában résztvevő szakszervezeti és tanácsi könyvtárak munkája.

Aggasztó tény, hogy a parasztság kb. 60 százaléka egyáltalán nem olvas könyvet. A második 5 éves terv végére a népesség paraszti kategóriájának 14 százaléka lett könyvtári olvasó. Ez is nagy siker volt, mivel 5 év alatt megközelítően annyival nőtt a parasztolvasók száma, mint a megelőző 10-15 esztendőben összesen.

A harmadik 5 éves terv irányelvei a mezőgazdasági lakosság 15 százalékának könyvtári tagságával számolnak. E célkitűzés megvalósíthatónak látszik, bár a falusi fejlődés több jelensége arra figyelmeztet, hogy ez is aktív könyvtárfejlesztést és rétegpropagandát kíván. Számításba kell venni, hogy a községekben most válik tömegessé a televízió /1965-ben 275 218, 1968-ban 344 948, 1967-ben 436 328 készülék volt/, s köztudott, hogy a TV olvasó-elhódító szerepe éppen azok körében a legnagyobb, akiknek iskolázottsági színvonala alacsony.

Korábban a kisközséges /tehát kevesebb szórakozási lehetőséget nyújtó és zártabb településekkel rendelkező/ megyékben kedvezőbb volt az olvasóknak a lakossághoz mért aránya, mint a 3000 vagy annál több lakosu községekkel bíró nagyközséges megyékben. Az utóbbi években az erőteljesebb, azaz a főfoglalkozásu könyvtárossal rendelkező intézmények megalapozottabban terjesztik ki hatáskörüket, eredményeik stabilabbak, míg a kis intézmények rohamosan vesztenek vonzásukból.

Szembetűnő a tanyai ellátás javításának holtpontra jutása is. A művelődési autók a tanyáknak csak kis részét látogatják. Nemcsak az autók számának növelése a probléma, hanem az alkalmas, illetve nagyobb teljesítményű típusok /négykerék-meghajtásu autók, illetve bibliobuszok/ beszerezhetetlensége is.

A közművelődési könyvtárak olvasói között nagyon alacsony a szellemi foglalkozásuak aránya, holott ma már az összes keresők 18,2 százaléka /kb. 870 000 fő/ tartozik ebbe a kategóriába, s e réteg tagjai nagyrészt aktív olvasók /64,7 százalék rendszeresen, 30,1 százalék esetenként olvas/.

Ennek az az oka, hogy közművelődési könyvtáraink hosszú ideig nem rendezkedtek be, sőt nem is készültek azokra a differenciált, az általános és szakmai tájékozódással összefüggő könyvtári szolgáltatásokra, amelyek az értelmiség bevonását tömegessé tehetnék. A közművelődési könyvtári statisztika eddig nem is regisztrálta kikülönítetten az értelmiségi olvasókat.

A kölcsönkönyvtári szolgálat e rétegeknek csakis a nyugdíjas részét vonzza; az aktív értelmiségi mindennapi olvasnivalóját maga is megvásárolja. Ezzel szemben számos cikk és tanulmány tanúsítja, hogy a nagyobb általános tudományos és nyilvános szakkönyvtárakat nélkülöző s a vidéki városokban egyre nagyobb számban koncentrálódó értelmiségnek szüksége van mind az általános politikai és közéleti információkat, mind a szakmai információkat tartalmazó irodalomra, tájékozódását és kutatómunkáját legalább részben /az u.n. referenz szintig/ biztosító gyűjteményekre, illetve olyan általános /közművelődési/ könyvtári rendszerre, amely közvetítő funkcióját a jelenleginél sokkal hatékonyabban el tudja látni.

Az új közművelődési könyvtári rendszer kezdettől fogva feladatának tekintette a gyermekek könyvtári szolgálatát. Jelenleg a közművelődési könyvtárakban 624 849 gyermek olvas. Ez az összes olvasók 38,9 százaléka és a megfelelő koru gyermekek 46,1 százaléka.

Az utóbbi években meglassult a gyermekolvasók számának növekedése, s kétséges, hogy az 1970-re kitűzött célt, a 6-14 éves gyermeklakosság 50 százalékának könyvtári olvasóvá tételét elérhetjük-e. Ez csak részben magyarázható a demográfiai hullám levonulásával. Egyéb okai között első helyen a helyhiányt kell megemlíteni, amely sok könyvtárat arra késztet, hogy ne törekedjék a gyermekolvasók számának

növelésére. Az önálló gyermekrészlegek száma sem emelkedik úgy - főként Budapesten, hogy a kitűzött norma /20-25 000 lakosu területre egy gyermekkönyvtár/ teljesüljön. Másik ok a gyermekkönyvtár jelentőségének lebecsülése. Ezzel magyarázható, hogy a takarékosági intézkedéseket elsősorban a gyermekkönyvtárak sinylik meg. Például az ujonnan épült megyei /Salgótarján, Zalaegerszeg/ és járási /Kiskunhalas/ könyvtárakból kimarad a gyermekszolgálat, holott eredetileg betervezték.

A z i s k o l a i könyvtárak a legutóbbi időben lényegében már helyes könyvtárpolitikai elveket kezdenek követni, ma még azonban csak kis mértékben járulnak hozzá a gyermekek olvasási kulturájának kialakulásához. Az iskolai könyvtárügy mind szemléletben, mind az ellátottság tekintetében a magyar könyvtárügy legelmaradottabb szektora. Jellemző erre, hogy a Művelődésügyi tippstervek 1965. évi katalógusa az általános és középiskolákban egyáltalán nem tervez ifjúsági könyvtárat. Nem sikerült megoldani a közművelődési és az iskolai könyvtárügy kellő együttműködését sem.

Az iskolai könyvtárügy - bár szűkében van az anyagi eszközöknek - a kis iskolák külön könyvtárainak fenntartása mellett döntött. Ez főként a kis településeken konzervált egy színvonalatlan, összesítve sok kiadással járó, de gyakorlati eredményeket nem produkáló könyvtártípust.

Egyes nagyobb közművelődési könyvtárak a 60-as évek eleje óta törekszenek arra, hogy külön foglalkozzanak a KISZ korosztállal, s ezen belül elsősorban a serdülő koru munkás- és parasztfiatalokkal. Ennek köszönhető, hogy a tanácsi közművelődési könyvtáraknak 1967 folyamán 301 761 tizennégy-tizennyolc éves olvasója volt. Ez a megfelelő koru lakosság 33,3 százaléka, a teljes olvasótábor 18,8 százaléka. Közülük középiskolás és szakmunkástanuló kb. 80 százalék, tehát még mindig igen alacsony a ténylegesen dolgozó fiatalok száma és aránya.

Jelentős számu, kb. 60-70 000 fiatal olvas a szakszervezeti könyvtárakban. A tanulók egy része használja saját iskolai könyvtárát is, bár a közművelődési könyvtárakhoz képest csak kis mértékben.

Az utóbbi időben néhány középiskolában jobb elhelyezést kapott a könyvtár. Munkálatok folynak a szakmunkástanulók könyvtári ellátásának megoldása érdekében. Ha ez - s remény van rá - sikerül, az ifjúság könyvtári ellátása a közeljövőben lényegesen javulni fog.

Nem megoldott a kórházi és szanatóriumi betegek könyvtári ellátása, bár a kórházak kb. felében található valamiféle "szekrénykönyvtár". Az orvosok többsége helyesli a betegkönyvtárnak, mint a lelki terápia eszközének létrehozását, de a legtöbb egészségügyi intézmény - helyhiány miatt - nem tud klubszerű, szabadpolcos elhelyezést biztosítani. Az új intézmények többségében szintén nincsenek olyan helyiségek, ahol a lábadozó betegek kulturális - könyvtári ellátása megoldható lenne.

A betegek könyvtárainál is megoldatlanabb a szociális otthonok ellátása. Többségükben legfeljebb néhány kötet könyv van. Az egészségesebb öregek a település könyvtárát látogatják, ezt azonban sokhelyütt akadályozza a szociális otthonok munkarendje. A szociális otthonok könyvtári ellátása - fiókok létesítésével - a tanácsi hálózat feladata lenne.

Az üdülőhelyek ellátása is csak részben megoldott. A szakszervezeti üdülőkben a beutaltaknak ugyan rendszeres lehetőségük van a könyvolvasásra, az ujság- és folyóiratellátás azonban itt is kívánnivalókat hagy maga után.

Ezzel szemben üdülőhelyeken nincs egyetlen folyóiratolvasó, u.n. kursalon, ahol a hazaiak és a külföldiek legkedvesebb lapjaikat megtalálnák és rossz idő

esetén idejüket eltölthetnék. E területek illetékes szervei, a különböző intéző bizottságok a kulturális beruházásokat elutasítják, a helyi tanácsok erejét viszont meghaladja ez a feladat.

4. AZ OLVASÓK IGÉNYSZINTEK SZERINTI ELLÁTÁSA

A könyvtáraknak nemcsak a főbb foglalkozási, illetve életkori csoportok ellátottságának arányait kell tisztázniuk, hanem ezeken belül figyelemmel kell lenniük az ellátandó népesség igényeinek szintjére is. Az igényszintek számbavétele és ezek differenciált kielégítésének a biztosítása az a kulcskérdés, amely továbbfejlődésük lehetőségeit megnyitja. Az első alapvető követelmény, hogy nemcsak a tényleges olvasókat, hanem az ellátandó népesség egészét vegyék figyelembe, tehát azokat is, akik egyáltalán nem olvasnak, vagy olvasnak ugyan, de a könyvtárnak még nem olvasói. A második, hogy az olvasók átlagos igényü, viszonylag nagyszámu rétegei mellett gondoljanak és következetesen gondoskodjanak az olvasók ama rétegeiről, amelyeknek az igényei alacsony szintűek, kezdő olvasók. A rendszeresen olvasók mellett törődni kell a rendszertelenül, esetlegesen olvasókkal is. Végül különösen gondosan kell foglalkozni a fejlett igényü olvasókkal, ezek olvasmányszükségletével. Ezek azok, akik jelzik egy-egy könyvtár olvasóközönségén belül az elérhető magasabb szintet, s akik példájukkal és hatásukkal vonzzák maguk után a többi rétegekből a fejlődésre képes olvasókat.

Ma a közművelődési könyvtári hálózatok a legtömegesebben a műveltségben középütt álló, átlagigényekkel jelentkező olvasókat elégítik ki, nagyrészt kölcsönzés útján. Évente 1 600 000 állampolgárral legalább 20 milliószor találkozni, több mint 53 millió kötetet kölcsönadni nekik, önmagában is jelentős teljesítmény, és szivós, feszített munka tartja fenn a jelenlegi szinten. Évről-évre megújuló szervező és propagandamunka, milliókra menő, nem hivatalos, de emberi kapcsolat létesítése kell hozzá.

A közművelődési könyvtárak által forgalmazott irodalomnak kb. 20 százalékát teszi ki a szakirodalom. Ezen belül a legtekintélyesebb helyet a történelmi, a politikai, a jogi és a közgazdasági irodalom foglalja el. Tekintélyes mértékben van képviselve a mezőgazdasági és kisebb mértékben a műszaki szakirodalom. A szépirodalom az összforgalom mintegy 50 százaléka. A fennmaradó 30 százalék gyermekirodalom.

A szakirodalom forgalmának százalékos növekedése /két év alatt 2,5 százalékos volt/ irányzatszerűen mutatja a könyvtárak társadalmi szerepének átalakulását. Míg a kifejlesztés időszakában tulnyomórészt a tömegszórakoztatási szerepet mutatta a forgalmi statisztika, ma egyre inkább a tanulás, a tájékoztatást elősegítő szerep kap hangsúlyt, főként a gyűjteményük szerint erre alkalmas, nagy kötettségű könyvtárakban.

A szépirodalom iránti érdeklődésben erősödő tendenciával hódít a kortárs szépirodalom. Ezen belül azonban jelentős helyet foglalnak el a kevésbé értékes kalandregények és bestsellerek.

A forgalom fenntartásának sokféle, nagy volumenü munkát magában foglaló előfeltétele van. Tulajdonképpen ezekben az - olykor adminisztratívna és mechanikusnak látszó - munkálatokban koncentrálódik az adekvát könyvtári nevelő módszerek java része. Ide tartozik az állományalakítás, a feltárás, az elhelyezés, a szabadpolcon való kiemelés és még sok olyan feladat, amelynek a színvonalas használat a

végző értelmet. E munkák jelentőségét növeli, hogy rendszeres, mind hozzáértőbb végzésük eredményeként akkumulálódnak fokozatosan a közművelődési könyvtári funkció kiteljesítésének igen fontos előfeltételei is.

Ez a kiteljesítés napjainkban az átlagosnál műveltebbek és az átlagosnál műveletlenebbek megnyerésének társadalmi szükségességeként fogalmazható meg. A megoldás csak az intenzív és extenzív fejlesztés vállalásával, a magas foku és egységes ellátási rendszer egyidejű megteremtésével érhető el.

5. A KORSZERŰBB KÖNYVTÁRI MUNKA FELTÉTELEI

Ezen az úton a közművelődési könyvtárügy már elindult. Hogy meddig haladt rajta és mik az előrehaladás akadályai, arra a feltételek vázolásával kívánunk rávilágítani.

5.1 A könyvtárak területi elhelyezkedése, épületbeli adottságai

Ha a könyvtári szolgáltatásokat nyújtó intézmények és ellátó pontok mennyiségét nézzük /tanácsi hálózatok 5439, szakszervezeti hálózatok 4056 egység/, akkor meglepetésként hathat, hogy egyáltalán extenzív fejlesztésről beszélünk. Mégse mondhatunk le róla, hiszen az alsóbb foku ellátó pontok nem helyezkednek el a települési sajátosságoknak megfelelően, illetve ma még ott is csak alsófoku ellátó pontok /kisfiókok, könyvkölcsönzők, letéti könyvkölcsönzők/ vannak, ahol intézmények - körzeti könyvtárak, városi kerületi jelentőségű könyvtárak - kellenének. S minthogy nem rendelkezünk megfelelő mozgó ellátással, illetve az alsófoku ellátó pontok gyakorlatilag alig kapcsolódnak a felsőbb ellátási szintekhez, az alsófoku ellátás nem eléggé teljes, nem eléggé bővithető és vonzó.

Az intenzív fejlesztés gyengeségét mutatja, hogy mindezideig alig egy tucatnyi falusi körzeti könyvtár létesült a tervciklusban jelzett 70 helyett és a városi ellátásban nélkülözhetetlen nagyteljesítményű kerületi könyvtár is csak mutatóba akad.

A városok ellátásában mindenekelőtt Budapest helyzete kedvezőtlen. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár központja - szükös elhelyezéséből kifolyóan - nem tudja ellátni azokat a funkciókat, amelyek helyzetéből következnének, kerületi könyvtárak és fiókjai pedig a hasonló nagyságrendű városok hálózataihoz képest csupán az olvasni kívánó lakosság mintegy harmadának fogadására képesek.

A külső nagy ipari kerületekben gyakran 100 000 lakosra jut 20-25 000 kötetes területi könyvtár. E könyvtárak nem alkalmasak a helyben olvasás biztosítására, nincs megfelelő gyermekrészlegük, elhelyezésük szükös, és nem felelnek meg a korszerű követelményeknek. Területi könyvtárak szempontjából Budapest a művelt világ egyik legrosszabbul ellátott fővárosa.

Rendkívül rossz a fővárost övező peremterületek könyvtári ellátása. Egy felmérés tanúsága szerint a Budapest-központról mért 50 km-es sugarú körből a kereső népesség mintegy 70-75 százaléka ugyan Budapesten dolgozik, de a lakóhelyén jelentkezik könyvtári fogyasztóként. E települések 80 százalékában nincs alkalmas elhelyezésű, megfelelő kötetszámú, a dolgozók szabadidejében nyitvatartó könyvtár. Pontosan mutatják ezt Budapest, a vidéki városok és néhány pestkörnyéki község -

	állom. 1000 lakosra	olvasók a lakosság %-ában	forgalom 1000 lakosra	1 beiratk. olvasóra jutó könyv	1 olvasóra eső állom. gyarapodás összege
Budapest	760	8,9	3188	8,5	20,- Ft
Pestkörnyéki városok	670	9,8	3000	6,8	-
Vidéki városok	1488	13,8	4464	10,9	36,- Ft
Országos átlag	1434	15,7	4198	9,1	23,- Ft

Némileg jobb a helyzet a nagyobb vidéki városokban. Bár egy-két város /Székesfehérvár, Pécs, Debrecen/ kivételével sehol sem épült megfelelő méretű városkerületi vagy lakótelepi könyvtár, a helyi igazgatás mindenütt tett erőfeszítéseket, hogy a korábbi párszáz kötetes szükségkölcsonzókot 4-5000 kötetes kisfiókká fejlessze. Sajnos, ezek is jobbára a belső területeken létesülnek, s ezért még e városokban is található "fehér foltok" /pl. a pécsi Uránváros, Ujszeged/. A városokban megnyitott és szép sikerrel működő 16 hírlapolvasó ugyancsak a belső kerületek ellátását javítja.

Az utóbbi évek legjelentősebb központi könyvtári beruházásai szintén e városkategóriában összpontosultak. Tatabánya, Kaposvár, Salgótarján, Zalaegerszeg új megyei könyvtárat kapott. Több megyei könyvtárat korszerűsítettek /Székesfehérvár, Békéscsaba, Hódmezővásárhely, Veszprém/, bár alapterületük a szükségesnek egyharmadát sem éri el. Előkészítés alatt van - a tervekhez képest elmaradva - a miskolci, a szombathelyi megyei könyvtár építése és az egri könyvtár korszerűsítése. A központilag tervezett győri és nyíregyházi építkezést - más terveket helyezve előtérbe - levették a napirendről, holott mindkét városban túrhetetlen a központi könyvtár elhelyezése.

A kis és közepes nagyságú városok könyvtárainak átlagos helyzete javulóban van. A városi tanácsok fenntartóként vagy társfenntartóként érdekeltté tétele azt eredményezte, hogy a legnehezebb helyzetben lévő központi könyvtárak /pl. Mohács, Pápa, Nagykanizsa stb./ tágasabb elhelyezéshez jutottak, és lehetővé vált, hogy fiókkönyvtárak létesítésével csökkentsék a központi könyvtár olvasószolgálatára nehezedő nyomást és újabb rétegeket vonjanak a könyvtár hatókörébe. Ebben a települési kategóriában jött létre a legtöbb új könyvtári intézmény, részben az újonnan épülő járási-városi művelődési otthonokon belül, részben más rendeltetésű épületek átalakítása révén /pl. Kalocsa, Szigetvár, Paks, Bonyhad stb./.

A városi ellátás problémáival szemben nem lehet érv, hogy az üzemekben szakszervezeti könyvtárak működnek, minthogy ezek zártak a lakosság számára, gyermekkönyvtári szolgáltatásaik ugyszólván nincsenek. A városok tanácsi és szakszervezeti könyvtárainak 1967. évi főbb adatai egyértelműen a területi funkciójú könyvtárak erős fejlesztését követelik és azt, hogy a területi ellátás javításában a szakszervezeteknek is segíteniük kellene:

Városon	intézmények s	kötetek z á	olvasók m a	kölcsönzések
tanácsi könyvtárak	869	5,4 mill.	525 ezer	17,6 mill.
szakszervezeti könyvtárak	3305	5,2 "	528 "	9,0 "

A kép: négyszer annyi intézmény ugyanannyi állományából ugyanannyi olvasónak feleannyit kölcsönöz, holott a kölcsönzés ez utóbbi intézmény szinte kizárólagos funkciója.

Megyei, járási és városi könyvtáraink korlátozott alkalmasságára utalnak a könyvtári szolgálat szempontjából igen fontos olvasói férőhelyek /ülőhelyek/. A nemzetközi norma szerint 50 beiratkozott olvasóra kell egy férőhelyet számítani. Ezzel szemben megyei könyvtárainkban 145, a járásiakban 170, a városiakban pedig 98 olvasóra jut egy férőhely.

Az új létesítmények közül különösen szűkek a művelődési otthonokban elhelyezettek. A rosszul értelmezett takarékoság azonban az önálló könyvtári beruházásoknál is érvényesül /Salgótarján, Zalaegerszeg, Kiskunhalas, Tatabánya/.

A 60-as évek elejétől kezdve figyelemre méltó fejlődés volt tapasztalható a nagyközségek, elsősorban az 5000 lakosnál nagyobb települések könyvtári intézményei ellátásában. A legszembetűnőbb volt a fejlődés Békés, Bács és Csongrád megyében. Ezekhez később felzárkózott Szolnok, majd Hajdu megye is. Ezzel szemben nagyon lassan változik a helyzet a kisközséges megyékben. A klubkönyvtári besorolást sokhelyütt formálisan, a feltételek megléte nélkül hajtották végre, a körzeti könyvtárak létesítése pedig elakadt. Ki kell mondani, hogy a klubkönyvtár mint könyvellátó-szolgáltatási hely valamely magasabb foku (körzeti, járási stb.) könyvtár fiókja.

Községi vonatkozásban is a művelődési otthonokba helyezett könyvtárak jártak rosszul. Korábban átlag 10-25 m²-t, újabban 40-50 m²-t juttatnak könyvtári célra több ezer lakosu helyeken is, holott 1000 lakosu település számára 55 m² alapterületű könyvtár szükséges. Jelenleg 1600 községi könyvtár nem felel meg a minimális követelményeknek.

Az "Alapelvek a művelődési otthonok és közművelődési könyvtárak telepítéséhez és építéséhez" c. művelődésügyi minisztériumi kiadvány /1966/ ugyan már - lehetőségeinkhez képest - elfogadható könyvtári normákat tartalmaz, kedvező hatása is lemérhető, de nem lévén jogszabály, nem kötelező a betartása.

A könyvtárak felszerelése és berendezése is nagyon elmaradott. A megyei-városi-járási könyvtárkategória hovatovább nem nélkülözheti a reprográfiai és leolvasó apparátust, a nagyobb községi könyvtárak pedig az írógépet, a telefont, valamint a könyvtári munkát színesítő audio-vizuális eszközöket.

5.2 Állomány, feltárás, propaganda

1960-ban összesen 11,1 millió kötetből a tanácsi könyvtárakban 6,2 és a szakszervezeti könyvtárakban 4,86 millió állt a lakosság rendelkezésére. 1967-ig az állomány a közművelődési könyvtárak összességében 20,67, a tanácsi könyvtárakban 14,62 millióra emelkedett.

A második 5 éves terv időszakában lehetővé vált az is, hogy a könyvtárak állományából kikerüljenek a szakmai és politikaiszempontból elavult művek, s ezzel

együtt végbemenjen az állomány szerkezeti átrétegeződése a szakirodalom javára. A nagyobb, elsősorban a megyei-járási-városi könyvtárakban kialakult a kézikönyv-állomány.

Sikerült lerakni a helyismereti gyűjtemények alapjait. Ez annál fontosabb, mert a helyismereti információkra az utóbbi időben egyre nagyobb szükség van. Néhány helyen zenei különgyűjteményt létesítettek. A megélnkülő idegen nyelvtanulás hatására idegen nyelvű kiadványok gyűjtését is megkezdték.

A tárgyalt gyarapodás - sajnos - mintegy 40 százalékban költségvetésen kívüli támogatásból történt. Ez a könyvtárügy fejlődésének távlati szempontjából aggasztó, hisz az optimális állományalakítás mindenekelőtt a stabil keretek meglététől függ. S bár az 1965-ös irányelvek határozottan állást foglaltak az állománygyarapítás állami költségvetésből való biztosítása mellett, nemhogy kedvező változást nem sikerült elérni e tekintetben, hanem súlyos visszaesést figyelhetünk meg.

Mig 1964-ben a tanácsi könyvtárak költségvetési beszerzési keretei 29 millió Ft-ot tettek ki, addig 1967-ben ez az összeg már a 25 milliót sem érte el. A helyzet 1968-ban tovább romlott, és ezt a költségvetésen kívüli összetevő sem tudta kiegyenlíteni.

Ezek a tények veszélyeztetik az 1970-ig szóló könyvtári 5 éves terv egész programját, főként az alapvető társadalmi rétegekre vonatkozó elképzeléseit.

A csökkent költségvetés az információ szempontjából rendkívül fontos, kézikönyv jellegű, ujabban szép számmal megjelenő, drága összefoglaló kiadványok és a folyóiratok beszerzésétől fosztja meg a könyvtárakat, és a formális tervteljesítésre való törekvés az olcsóbb, a bestseller irodalom beszerzésének enged teret. /Ezt a jelen viszonyok között nem tudja kiküszöbölni, bármilyen színvonalas is, az Uj Könyvek tevékenysége/.

Az állománygyarapítás pénzügyi korlátozása - legalább is egyelőre - lehetetlenné teszi a könyvtári szolgáltatás fokozását előíró klubkönyvtári program érdemi megvalósítását. A könyvállomány stagnálásának bekövetkezte annál sajnálatosabb, mert egyrészt általános törvényszerűség, hogy az állomány stagnálása olvasócsökkenést von maga után, másrészt a gyűjtemények belső megoszlása most érte el a kitűzött helyes arányokat. 1967-ben a gyűjtemények összességében 32,5 százalékkal képviseltette magát a szakirodalom. /Ezen belül megyei könyvtáraknál 46,4, a járásiaknál 36, a városiaknál 38,3 százalékkal./

Minden könyvtár alapvető szolgáltatása, hogy állományáról katalógusai útján is tájékoztassa olvasóit. Sem korszerű gyarapítás, sem tájékoztatás katalógus nélkül nem valósítható meg. Korábban számos félreértés, helytelen szemlélet is akadályozta a katalógusépitést. A sok időt és energiát, nagy szaktudást követelő, mutatós sikereket nem ígérő munkát nem ritkán a felső vezetés is lebecsülte. A könyvtárak elaprózottsága, a káderek képzetlensége mellett ez a fő oka annak, hogy jelenleg, amikor már 15 éve van hazánkban központi cédulaellátás, a közművelődési könyvtárak többsége még mindig nem rendelkezik a szükséges, szakszerűen elkészített, az olvasókat pontosan tájékoztató alapkatalógusokkal.

A megyei és a járási, tehát általában a nagy központi közművelődési könyvtárak természetesen már tuljutottak a feltáratlanság fázisán. Katalógusrendszerük egyre inkább kielégíti az igényeket. Itt előbb-utóbb a korszerű feltárási technikák bevezetése a feladat.

A 60-as évektől kezdve a könyvtári és könyvpropagandára egyaránt jellemző, hogy a hagyományos propagandaeszközök és formák /kiállítások, irodalmi előadások, író-olvasó találkozók stb./ továbbélése és színvonalasabbá válása mellett új eszközök is alkalmazásra kerültek. Erre az időszakra esik az alkalmi ajánló bibliográfiák hatékonyabb, tömegesebb készítése, az Eseménynaptár és az Új Könyvek - mint központi propagandakiadványok - megjelentetése.

A könyvtárügy új szövetségesekre lelt a különböző könyvtár- és olvasástámogató mozgalmakban /Könyvbarát, majd Olvasó Népert és Olvasó Ifjúság mozgalmak/, valamint a művelődési rendszerek /művelődési otthonok, TIT, sajtó, rádió, TV/ bizonyos propagandalehetőségeiben. E lehetőségek azonban optimálisan csak úgy lennének hasznosíthatók, ha a művelődési rendszerek munkamegosztásában a közművelődési könyvtárak bázis szerepét meg lehetne erősíteni.

Annak ellenére, hogy régi követelmény, a Népművelési Propaganda Iroda létrejötte után sem sikerült megszervezni bizonyos anyagok /albumkatalógusok, plakátok, bibliográfiai röplapok stb./ központi előállítását, a hazai könyvtárügy külföldi propagandáját.

A felsorolt nehézségek ellenére a közművelődési könyvtári rendszer vezető intézményeiben a 60-as évek kezdetétől fogva felhalmozódtak azok az előfeltételek /állomány, ezen belül kézikönyvtári és prézens állomány, folyóiratok és hírlapok, helyismereti dokumentumok, feltárás, elhelyezés és felszerelés, illetve személyzet/, amelyek birtokában a könyvtári szolgálat kibővíthetett és minősége javulhatott. Ez mindenekelőtt azzal jellemezhető, hogy a korábbi - szinte kizárólagos - kölcsönző tevékenységük mellett a tájékoztató, képzést segítő tevékenység is egyre nagyobb hangsúlyt kap, egyre inkább képessé válnak arra, hogy városuk, megyéjük, illetve városuk, járásuk vonatkozásában folytassák a könyvtári szolgáltatások korszerű kifejlesztését és hozzáértően közvetítsék a tudományos és szakkönyvtári szolgáltatásokat.

5.3 A könyvtárak dolgozói

A közművelődési könyvtárak személyzeti ellátottságáról a következő adatok adnak tájékoztatást:

A megyei könyvtárakban a második 5 éves terv végén 530, a járásokban 388, a városiakban 413, ebből a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár hálózatában 160, a községiekben 187 főfoglalkozású könyvtáros dolgozott. A szakszervezeti könyvtárakban ugyanakkor kb. 330 főfoglalkozású dolgozó állott alkalmazásban.

A részfoglalkozásúak száma ezzel egyidőben a megyei könyvtárakban 147, a járásiakban 267, a városiakban 320, a községiekben pedig 264 volt.

Az utóbbi években csak lassan nőtt a létszám: a tanácsai könyvtárakban kb. 60 fő- és 230 részfoglalkozásúval, a szakszervezetiekben kb. 20 új főfoglalkozásúval.

A könyvtárosok száma nem elegendő. A lakosság több mint fele csak tiszteletdíjas könyvtárosokkal érintkezhet.

A személyi ellátottság - mennyiségi oldalát tekintve - csupán a megyei könyvtárakban megfelelő, olyan, amely lehetővé teszi a személyzet funkcionális és munkamegosztásos alapon való kialakítását. A járási könyvtárak ellátottsága azonban nagyon elégtelen. A nagyobb városok járási könyvtáraiban a helyi szolgálathoz, a sok községes járások járási könyvtáraiban pedig a módszertani tevékenység korszerűsítéséhez hiányzik a létszám.

A főváros kivételével, a városok kerületi könyvtáraiban főként részfoglalkozásuk látják el a szolgálatot. Így a városi kerületi könyvtárak ugyanazokkal a személyi problémákkal küzdek, mint az 5000 lakosnál kisebb községek könyvtárai.

Az 5000 lakosnál nagyobb községekben lényegében megvan az egy-egy főfoglalkozású könyvtáros, ami a kisebb városnyi lakosságú alföldi falvakban korántsem megoldás. A főfoglalkozású könyvtárosok rendszeresítése a 3000-5000 lakos község-kategóriában a tervezettnél lassabb ütemben folyik. Az 1500-3000 lakosú községekben a részfoglalkozás, illetve a népművelő munka egészére való függetlenítés látszik járható utnak. Eddig elmaradt a körzeti könyvtárosok beállítása, holott ennek művelődéspolitikai jelentősége igen nagy.

A szakszervezeti könyvtárak sem tudták valóra váltani a függetlenítési irányelveket /2000 dolgozó, illetve 600 olvasó és meghatározott forgalom után egy főfoglalkozású/. A főhivatású apparátus itt is a módszertani hálózati intézményekben koncentrálódik.

A közművelődési könyvtárakban dolgozó főfoglalkozásúak döntő többsége egyetemet és főiskolát végzett, illetve érettségivel rendelkezik. Az ennél alacsonyabb iskolai végzettségük részesedési aránya kismértékű, s az ilyen dolgozók többsége meghaladta a 40. életévét.

A szakképzettség tekintetében a helyzet nem megnyugtató. A felsőfokú munkakörökben dolgozók közül csak 50 százalékának van felsőfokú, 36 illetve 26 százalékának van középfokú szakképzettsége /szakszervezeti, tanácsi/. A középfokú munkaköröket ellátók 56 százalékának van képesítése.

A 333 felső fokon továbbtanulóból kétharmad rész a közművelődési könyvtáros; 60 százalékuk könyvtárszakot végez. Az elégtelen nyelvtudást mutatja, hogy a könyvtáros dolgozók a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár hálózatában 34, a szakszervezetiekben 66, a tanácsiakban 57 százalékban semmiféle idegen nyelvet nem ismernek.

A könyvtári szolgáltatások minőségének javításához egyik legfontosabb előfeltétel a könyvtárosok felkészültségének fokozása.

A minőségi káderfejlesztést azonban gátolja, hogy a bérezés lényegesen elmaradt a hasonló szintű szakképzettségűekhez képest. A feszültség főként a pedagógusok bérrendezése után vált súlyossá.

A tiszteletdíjas könyvtárosok havi díjazása 80-150 Ft között mozog és nincs semmiképp arányban azzal a munkamennyiséggel, amit ezért teljesíteniük kell. Ezért igen nagy a fluktuáció.

6. NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

Az olvasás, ezen belül a könyvtári olvasás tömegessé tétele forradalmi tett volt, mivel az állományi, elhelyezési, felszerelésbeli, valamint személyzeti feltételeket csaknem teljesen ujonnan kellett megteremteni. Az elért eredmények, bármilyen jelentősek a hazai előzményekhez képest, mégse tévesszenek meg bennünket. A magyar közművelődési könyvtárak mennyiségi mutatói a szocialista országokra vonatkozó legutóbbi adatgyűjtés /1964/ tanúsága szerint az alapvető feltételek fejlődésében elmaradnak, az igénybevételek tekintetében pedig előljárnak a nemzetközi összehasonlításban:

	állomány 1000 lakosra	egy könyvtárra eső kötetszám
Szovjetunió	2790	9060
Lengyelország	1070	6150
Csehszlovákia	1800	1910
Bulgária	2330	4060
Magyarország	967	1830

	olvasók a lakos- ság %-ában	1000 lakosra eső forgalom
Szovjetunió	25,4	4850
Lengyelország	13,4	2510
Bulgária	-	2910
Csehszlovákia	13,1	3080
Magyarország	13,8	3259

Az azóta eltelt években - az újabb részadatokból következtethetően - a fenti arányok nem változtak. Így továbbra sem megalapozatlan annak a feltételezése, hogy a népességben máris meglévő olvasási, tájékozódási vágy az azokat jobban kielégítő feltételek esetén még tovább erősödik és differenciálódik, ugyanakkor a jobb lehetőségek ösztönzésére az eddig lappangó igények is felszínre kerülhetnek, vagy újabb magasabb igények is keletkezhetnek. Éppen ezért a mennyiségi és minőségi fejlesztésnek együtt kell haladnia.

(A referátumhoz tartozó táblázatokat csak kivonatossan közöljük, az eredetiekben valamennyi év adatai szerepelnek. Nyolc táblázatot, amelyek a közművelődési könyvtárak megyénkénti kimutatását, az olvasók kor szerinti megoszlását, a gyermekkönyvtárak adatait, a tanácsi könyvtári hálózatnak a lakosság számához viszonyított adatait, valamint az állománygyarapításra fordított összegekről és a könyvtári dolgozókról szóló kimutatásokat tartalmazzák, nem közöltük. A táblázatokat az 1968. évi statisztikai adatokkal kiegészítettük.)

1. tábla

A TANÁCSI ÉS SZAKSZERVEZETI KÖNYVTÁRAK ÉS KÖNYVKÖLCSÖNZŐK
SZÁMA ÉS ÁLLOMÁNYA

Év	Intézmények +	Könyvállomány (kötet)	Kötet Intézmény
1950	4333	2 246 300	520
1955	10146	7 801 150	770
1960	8885	11 114 838	1250
1965	7249	17 600 891	2430
1967	7162	20 679 175	2890
1968	6757	21 870 827	3237

+ Csak az önálló intézmények, fiók nélkül

A TANÁCSI ÉS SZAKSZERVEZETI KÖNYVTÁRAK FORGALMI ADATAI

É v	Beiratkozott olvasó	Kölcsönzött kötetek	Kölcsönzött kötet olvasó
1950	402 600	--	--
1955	1 396 800	25 837 400	18,5
1960	1 627 008	30 169 114	18,5
1965	2 109 523	49 634 867	23,5
1967	2 218 156	53 233 193	24,0
1968	2 219 359	54 183 465	24,4

3. tábla

A TANÁCSI ÉS SZAKSZERVEZETI HÁLÓZATOK FŐBB ADATAI
A LAKOSSÁG SZÁMÁHOZ VISZONYITVA

É v	10 ezer lakosra jutó intézmények és fiókok	1000 lakosra jutó		
		könyvállomány(kötet)	beiratkozott olvasók	kölcsönzött kötetek
1950	4,6	239	43	--
1955	10,8	789	141	2614
1960	9,8	1111	163	3015
1965	9,3	1737	208	4897
1967	9,3	2028	218	5220
1968	9,1	2145	218	5314

4. tábla

A TANÁCSI KÖNYVTÁRAK ÉS KÖNYVKÖLCSÖNZŐK SZÁMA

É v	Önálló könyvtárak és könyvkölcsönzők	Önálló intézmények fiókjai	Intézményekből és fiókokból		Művelődési autók	Kölcsönző állomások
			könyvtár	Könyvkölcsönző		
1950	1739	--	--	--	--	--
1955	3902	559	--	--	--	--
1960	3780	888	1664	3004	21	372
1965	3240	2163	2811	2592	63	474
1967	3106	2333	3136	2303	77	453
1968	2869	2528	3190	2207	73	422

KÖNYVÁLLOMÁNY, BEIRATKOZOTT OLVASÓK, KÖLCSÖNZÖTT KÖTETEK
A TANÁCSI HÁLÓZATBAN

É v	Összes könyv- állomány (kötet)	Beiratkozott olvasók	Kölcsönzött kötetek
1950	1 115 000	224 000	4 300 000
1955	3 746 550	854 279	18 132 000
1960	6 248 458	918 918	21 425 284
1965	12 279 653	1 551 427	40 221 031
1967	14 626 118	1 605 231	42 809 342
1968	15 571 524	1 597 556	43 364 821

6. tábla

A SZAKSZERVEZETI KÖNYVTÁRAK LEGFONTOSABB ADATAI

É v	Könyvtárak	Könyvállomány (kötet)	Beiratkozott olvasók	Kölcsönzött kötetek
1950	2594	1 131 300	178 600	--
1955	6244	4 054 600	542 500	7 705 400
1960	5105	4 866 380	708 090	8 743 830
1965	4009	5 321 238	558 096	9 413 836
1967	4056	6 053 057	612 925	10 423 851
1968	4094	6 299 303	621 803	10 818 644